

Давньоєгипетська релігія — система політеїстичних (див. *Політеїзм*) вірувань і пов'язаних з ними *релігійних практик* у *Стародавньому Єгипті* від додинастичного періоду (4 тис. до н. е.) до занепаду традиційної культури та поширення *християнства* (1 ст. н. е.).

Періодизація

Єгипетська *цивілізація* — одна з найдавніших (поряд із шумерською і крито-мікенською), проте її відмітна риса — величезна тяглість у часі, майже 4 тисячоліття. Релігійні уявлення визначали *світогляд* і спосіб життя давніх єгиптян (*Геродот* навіть вважав їх найбільш побожним з усіх відомих йому народів), були міцно інтегровані в єгипетське суспільство. Відтак релігія Стародавнього Єгипту — складний і багаторівневий комплекс, синтез розмаїтих і часто суперечливих вірувань, які нашаровувалися й еволюціонували упродовж багатьох століть. Її наукове вивчення провадять з 19 ст., від часу розкодування Ф. *Шампольоном* давньоєгипетської *писемності*. Попри значну кількість дешифрованих документів, реконструкція релігійних уявлень і *ритуалів* давніх єгиптян триває, дотепер відсутні відомості про найдавніші періоди єгипетської історії, точиться полеміка з питань хронології та періодизації.

Історію Стародавнього Єгипту умовно поділяють на етапи, співвіднесені з правлінням 30 династій царів (*фараонів*): додинастичний період (5–4 тис. до н. е.), ранньодинастичний період (Раннє царство, 1–2 династії), Давнє царство (Старе, Стародавнє, 3–6 династії), Перший перехідний період (7–10 династії), Середнє царство (11–12/13 династії), Другий перехідний період (13/14–17 династії), Нове царство (18–20 династії), Третій перехідний період (21–25 династії), пізній період (Пізнє царство, 26–30 династії, до часів завоювання країни *Александром Македонським*), елліністичний (Птолемеївський) період (4–1 ст. до н. е.), римський період (1–7 ст. н. е.).

Об'єднання Верхнього Єгипту (долина р. *Нілу*) і Нижнього Єгипту (*дельта* р. Нілу), або південних і північних земель, приписують легендарному цареві Мені (Менесу; бл. 32–30 ст. до н. е.), основоположнику 1-ї династії, із правлінням якого пов'язують завершення додинастичного періоду і початок централізованого Раннього царства. Проте ще тривалий час Єгипет (самоназва Та-Кемет, давньоєгип. ꜥ-kmt, букв. — Чорна земля, від кольору родючих ґрунтів обабіч річища Нілу) офіційно іменувався «Дві Землі». У кожній з них побутували власні вірування та *космогонія*. З-поміж найдавніших відомих

божеств: боги-деміурги *Ра*, Атум-Ра, *Птаг* (Пта), *Гор* (Хор), бог неба й світла Ур. Пізніше у Гора з'явився дядько (брат) *Сет*, у подальшому Гора вшановують як сина *Осіріса* й месника за смерть батька. Формуються уявлення про сакральну природу влади царя як втілення Гора. Давнє обожнення природи, сліди архаїчного *тотемізму* вплинули на образи божеств як цілком чи частково зооморфних істот. Від ранньодинастичного періоду відомі культу священних биків, корови, змії, ін. тварин.

Давнє царство (3 тис. до н. е.) характеризував процес антропоморфізації божеств. На честь богів і царів єгиптяни зводили монументальні культові й погребальні споруди. Найбільшими релігійними центрами цього періоду були *Геліополь*, *Мемфіс*, *Абідос*, *Єраконполь*, *Буто*, *Коптос*; вшанування божеств цих міст, передусім Геліополя, набуло загальнодержавного значення. Обожнено постать фараона, якого поступово асоціюють з богом Сонця, та утверджено його релігійний культ. Саме на цей період припадає будівництво *піраміди фараона Джосера в Саккарі*, *пірамід у Гізі*, Великого сфінкса (тепер *пам'ятки всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*). Укладають і викарбовують священні поховальні тексти (див. *Тексти пірамід*, *Тексти саркофагів*). Поширилося вчення про духовного двійника людини, уособлення її життєвої сили (*ка*); зафіксовані різні форми вживання терміна *ба* (душа-ба, могутність-бау). Особливого значення набувають уявлення про те, що душа-ба після смерті людини відділяється від тіла і стає носієм життєвої сили та *індивідуальності* особи, а також відповідні ритуали й пожертви для підтримання душі-ба померлого; практики збереження тіла небіжчика (*муміфікація*, *бальзамування*). Розвинуто ідею загробного суду Осіріса. В *ієрогліфіці* закріпилася *ідеограма «анх»* — символ життя та богів, які володіють життям і наділяють ним царя чи людей.

Середнє царство (22–17 ст. до н. е.) характеризують як період кризи *релігійної свідомості*. З ним пов'язана поява текстів зі скептичними роздумами щодо офіційного культу («Пісня арфіста», «Бесіда зневіреного зі своїм ба»). Від Середнього царства як солярне божество (або прояв іншого бога, найчастіше Ра, Гора) відомий *Атон*. Мав образ сонячного диска; згадки про нього трапляються в Текстах саркофагів.

У період Нового царства (16–11 ст. до н. е.) відбувається посилення влади храмового *жрецтва*, а як реакція на це — т. з. Амарнська релігійна реформа: спроба реформування релігії в бік *монотеїзму* та обмеження влади жерців. *Аменготеп IV* (Ехнатон) обрав образ Атона як символ Ра-Горахті — єдиного

бога нової солярної *теології*. Після смерті фараона та коротких правлінь кількох його наступників культ Атона був згорнутий *Тутанхамоном*, відбулося повернення до старих релігійних практик.

У часи пізнього періоду (7–4 ст. до н. е.) панівними у багатьох контекстах стають культу Осіріса й *Ісіді*, що витіснили поклоніння солярним божествам. Внаслідок захоплення земель Єгипту *Ассирією*, щотісніших контактів із культурами *Середземномор'я* та *Близького Сходу* посилювався вплив інших релігій, езотеричних учень, магічних практик, *оракулів*. Після підкорення Єгипту Александром Македонським місто *Александрія* стало столицею країни й центром елліністичної культури.

Подальша історія релігії в Стародавньому Єгипті пов'язана з *асиміляцією* елементів *давньогрецької релігії*, впливом римської культури, зародженням і поширенням християнства (та зворотнім впливом єгипетської релігії на греко-римський світ, *догматику* й *літургіку* християнства), підпаданням під владу *Візантії*.

Особливості віровчення

До прикметних рис давньоєгипетської релігії відносять такі.

*Варіативність образів богів і міфологічних сюжетів, що пояснюють розмаїттям племен, етнічних і расових груп, які утворили давньоєгипетське суспільство і державність.

*Консервативність релігійної системи — практично незмінний упродовж століть суспільний устрій сприяв збереженню архаїчних вірувань, зокрема *фетишизму* й *тотемізму*, вшануванню традиційних богів і царів.

*Символізм, міцно пов'язаний із культом природи, давніми мисливськими та *аграрними* *культами*. Переважання анімалістичних елементів (відлуння обоження тварин — покровителів племен) фіксують аж до пізнього періоду розвитку єгипетської цивілізації. Майже повсюдно поширені культу бика й корови (символи родючості, достатку) сполучалися з культом царя та уособлювали богів: мемфіський бик Гапі (*Anis*) був пов'язаний із культом Птага-Сокара, пізніше Осіріса (див. *Serapis*), гермонтійський Бах (*Buchis*) — із культом Монту, геліопольський Мневіс — із культом Ра. Носіями релігійного символізму та об'єктами шанування ставали хижі звірі, плазуни, птахи, комахи: леви (як втілення душі-ба, могутньої сили Ра, Гора, Осіріса) й левиці (*Баст*, *Сехмет*), змії (дуальний символізм — антагоніст Ра змії *Anon*, втілення зла й первісного хаосу, а поряд із тим змії-охоронці фараона),

крокодили (*Себек* — володар Нілу), шакали (Інпу, або *Анубіс* — покровитель мертвих і провідник душ), соколи (Гор), ібіси (*Тот*), скарабеї (Хепрі), а також барани, гіпопотами, коти тощо. Єгипетські боги відомі у багатьох формах, цілком зооморфних або ж синкретичних (тіло людини з головою тварини).

*Обожнення царя, якого наділяли унікальним — за різними версіями, проміжним між богами й людьми, майже божественним, тотожним божественному — статусом, вклонялися за життя, споруджували йому монументальні гробниці, величні заупокійні *храми* після смерті. Від самого початку єгипетської цивілізації цар виступав персоніфікованим втіленням бога Гора, за 4–5 династій оформилася концепція богосинівства царя від Ра. Домінування фараона в релігійному культі відповідало його центральній політичній ролі: з кін. 4 тис. до н. е. державна організація Стародавнього Єгипту ґрунтувалася на царській владі. Царя вважали отримувачем даних богами благ (включно із самим життям), «гарантом» земного порядку і справедливості перед богами, запорукою *воскресіння* для підданих; для люду — проявом бога або різних божеств на землі й богом після смерті. Деякі царі, зокрема *Аменготеп III*, *Рамзес II*, кілька Птолемеїв, прагнули до обожнення ще за життя. Титули жерців Давнього царства свідчать, що одна й та сама особа була водночас жерцем культу богів і культу царя.

*Тривале панування *солярного культу*: бог Сонця мав кілька імен і аспектів (зокрема, для різних фаз сонячного добового й річного циклу). У різні історичні періоди, його втілювали різні боги. Так, в епоху Давнього царства верховним богом загальнодержавного вшанування став Ра, пізніше його замінив Амон, якому поклонялися в м. Тебах (*Фівах*), за Нового царства — *Амон-Ра*. Вранішнє Сонце асоціювалося з Хепрі (іноді із Гором), денне — із Ра, вечірнє — з Атумом, а пізніше — Осірісом. Рух світила на його човні символізував і циклічну зміну дня й ночі, і людське життя. Фараонів ототожнювали зі Сонцем, що сходить. Активне будівництво храмів бога Сонця розпочали після об'єднання культу царя з культом геліопольського бога Сонця й творця всесвіту Ра та богами Енеади (5-та династія). Поширені солярні міфи поділяють на 2 групи: пов'язані з аграрним циклом та присвячені боротьбі Сонця з утіленням мороку.

**Релігійний синкретизм*. Два або більше образів/імен богів сполучалися у складну ідентичність, як-от Атум-Ра, Амон-Ра, Осіріс-Апіс, Ра-Горахті (поряд із якою співіснували культу окремо кожного з богів); чимало комбінацій включали ім'я Ра. Одне божество часом позначали як душу-ба іншого: так,

Осіріса як душу-ба Ра, бика Гапі — душу-ба Птага. Частково ці синкрети виражали ідею бога в певному аспекті, різні прояви окремих божеств. Завдяки такому синкретизму чільні божества різних племен і земель ставали щобільше схожими один на одного. Розмаїття, варіативність та синкретизація богів унеможлиблюють раціоналістичне упорядкування релігійного *пантеону* єгиптян.

*Значуща роль уявлень про смерть, *потойбіччя*, відповідних поховальних і заупокійних культів. Тема смерті й посмертя, допомоги померлим подолати перешкоди у мандрах потойбічним світом і досягти там благополуччя домінує у збережених матеріальних і писемних пам'ятках єгипетської цивілізації. Місця поховання правителів, багатих чиновників (разом із численними текстами — висіченими на стінах, саркофагах, трунах, залишених на *папірусі*) є цінними археологічними пам'ятками та джерелом сучасних концепцій давньоєгипетської релігії.

*Жрецтво були органічною частиною державного апарату: кожна жрецька служба ставала державною, часто жреці обіймали не тільки одну або кілька релігійних посад, але й одну або кілька адміністративних (про що свідчать збережені титулатури). Виділення жрецтва відбулося вже за доби Давнього царства, а спеціалізація й структуризація як суспільного прошарку — за Нового царства.

Політеїзм

Єгипетська релігія була політеїстичною. Боги (єгип. *netjer*) — широке коло надприродних істот, різних за своїми можливостями, силою, знаннями. Упродовж історії Єгипту образи, кількість богів та їх значимість у *пантеоні* змінювалися. Більшість богів уявляли доброзичливими до людей, але їхню прихильність потрібно було заохотити — шануванням, зображеннями, ритуалами, *жертвами*. Частина божеств мали суперечливі характери й амбівалентні риси (напр., Сехмет, Сет). Часом складні взаємозв'язки між богами (напр., богиня Мут — мати, подружжя й дочка Амона, «мати свого творця й дочка свого сина») тлумачать як вираз божественної одвічності.

Богів групували у різний спосіб. Так, головною *тріадою* Давнього царства, як доводять сучасні дослідження, були бог Ра, богиня Гатгор і фараон. У кожному септі (сепаті, або номі — адміністративна одиниця Стародавнього Єгипту) була власна *тріада* верховних божеств, навколо яких склалися місцеві культу. Після об'єднання Єгипту склалася група загальноєгипетських

богів (ймовірно, з 3-ї династії), однаково вшановуваних по всій країні, — т. з. Енеада (Велика Енеада, геліопольська Енеада), тобто дев'ятериця (9 розуміли як священне число, множину трьох), куди увійшли: Атум-Ра, *Шу*, *Тэфнут*, *Габ*, *Нут*, Осіріс, Сет, Ісіда, *Нефтида*. Головні *міфи* формувалися саме навколо цих богів, провідна тематика сюжетів — космогонія, боротьба Сонця з утіленнями хаосу й зла, поховальний культ.

Міфи про Осіріса, котрий загинув від руки власного брата Сета, і воскрес, щоби правити царством померлих, пов'язані з періодом переходу єгиптян до землеробства. Це одна з перших відомих варіацій культу бога, що вмирає й воскресає, — уособлення землеробського циклу, символу вічної зміни пір року, відродження природи, циклу життя й смерті (див. *Таммуз*, *Адоніс*, *Діоніс*). Осіріс постав як божество-цивілізатор, з-поміж його *атрибутів* є пов'язані з царюванням і спадкоємністю влади. Культ Осіріса втілювався у низку популярних в Єгипті *містерій*.

Окрім головних богів Енеади, існували й важливі для єгиптян другорядні божества: бог підземного світу Анубіс (поступово його роль перебрав Осіріс) божество Нілу *Гані*, богиня кохання й материнства *Гатгор*, уособлення порядку та істини *Маат*, бог мудрості й письма *Тот*, хатнє божество і охоронець *Бес* та ін.

Боги здебільшого мали регіональні *асоціації*, відповідні їхнім головним культовим центрам: осердям культу бога Сонця був Геліополь, Птага — Мемфіс, Амона — Теби (Фіви), Хнума — Елефантін тощо.

Серед демонічних істот найважливішою фігурою був незнищений *Апон* — змії, втілення хаосу, ворог бога Сонця на його щоденному шляху через космос.

Космогонія й антропогонія

Єгиптяни уявляли собі *космос* як такий, що включає богів і світ (центром якого був Єгипет) та оточений царством первісного *хаосу* (ісефет, єгип. isfet). Саме з хаосу постав створений деміургом закон і порядок (маат, єгип. m³t) і до хаосу він зрештою мав повернутися. Найбільше загрожували безладом перехідні моменти (настання нового року, зміна царів), звідси — уявлення про «космічну» роль фараонів (спільно з богами) у стримуванні хаосу, збереженні порядку та гармонійних взаємовідносин між людьми, царською владою й богами (основа міцної *легітимації* правителя та *еліти*). Поняття «маат» — ідея світового порядку, гармонії космосоціальної системи, а також правди,

справедливості, істини, — фундаментальне для єгипетської думки, персоніфіковане в образі богині Маат.

Космогонія часів загальнодержавної релігії містила ідею первинного океану Нун, з якого вийшли боги і все живе (у різних номах побутували різні версії: так, у деяких міфах фігурує пагорб Бенбен, що піднявся з води, де первісний птах *Бену* зніс яйце, з якого вилупився бог Сонця). Усі міфи спільні в тому, що Атум (Ра), який створив сам себе, був найпершим серед богів. Він породив із самого себе бога повітря Шу й богиню вологи Тефнут (Око Ра). Ця пара, своєю чергою, народила бога землі Геба та богиню неба Нут. Ті — дали життя братам Осірісу й Сету, сестрам Ісіді й *Нефтиді*.

Часом у ролі деміурга описано Птага, очільника мемфіської тріади (Птаг, Сехмет, Нефертум). Міфи про Птага містять згадку про створення світу Словом.

Антропогонія також має кілька версій: людей виліпив з глини бог-творець Хнум; люди виникли зі сліз Ра чи з очей Амона.

Релігійні практики

Храмові споруди були розташовані по всій території Єгипту, у часи Нового царства розрослися до гігантських храмових комплексів (див. *Храм Амона, Мут і Хонсу в Луксорі, Храм Хонсу в м. Карнак, Фіви та їх некрополі*). Храми символізували гармонію і правильний лад зовнішнього світу, для них притаманні симетричні масивні *колонади*, багатий розпис стін і стелі, внутрішнє святилище зі статуями божеств. Більшість культів передбачали щоденне вшанування зображення божества жерцями (ранкове очищення, вітання, славослов'я, годування, *богослужіння*). Важливим складником релігійного життя були численні свята, під час яких святиню урочисто виносили з храму на переносній барці.

Жрецтво переважно формували чоловіки. Жінки були залучені до культу богинь Гатгор, Ісіді, музичних театралізованих культових вистав (напр., публічного відтворення міфів про загибель Осіріса, помсту Гора Сетові).

Припускають, що більшість храмових свят були призначені для владної еліти (наявний археологічний матеріал не вказує на масову участь люду в храмових ритуалах). Поряд із храмами діяли численні місцеві святилища.

Сакральний характер царської влади увиразнив релігійний культ царя-бога. Прижиттєва вірність царю була прирівнена до служіння богові та ставала запорукою відродження після смерті. Виділяють три різновиди культу царя з

епохи Давнього царства:

*культ живого царя як втілення Гора, пізніше Ра (церемонії палацового ритуалу, фетишизація й сакралізація усіх його речей і *атрибутів*, регламентація доступу до правителя, заборона на його споглядання тощо);

*культ мертвого царя як втілення Осіріса (після смерті, з погляду єгиптян, природа фараона і богів ставали тотожними, а центрами його заупокійного культу відтоді були поховальні комплекси, які від засновника 3-ї династії Джосера набули форми *пірамід і припірамідних поселень*);

*культ храмових царських статуй (встановлювали у внутрішніх святилищах храму та у заупокійних храмах при пірамідах).

Засобом забезпечення культу померлого царя було заснування припірамідних міст із заупокійним храмом: обслуговуванням культу займалися жерці, тоді як будівництво піраміди у сучасній *єгиптології* розглядають як підпорядковану цій меті справу, підготовчий етап справляння культу. Основні категорії жреців, задіяні в заупокійних храмах, — гему-нечер та уаби; доступ до жрецьких посад у поминальних храмах був суворо регламентований.

Культу священних тварин включали різноманітні релігійні та магичні практики, зокрема їх муміфікацію та спорудження спеціальних *некрополів*. Деякі тварини-уособлення божества, як от священний бик, священний ібіс, утримувалися в храмах, їх поховання ставало важливою суспільно-релігійною подією.

Вшановування померлих, характерне для кожної культури, набрало в Єгипті унікальної форми. Єгиптяни детально розробили концепцію потойбічного існування людини, яке вважали безпосереднім продовженням земного, та загробний світ (*Дуат*). Аж до початку Середнього царства Дуат поміщали на небі (серед зірок, у східній частині), згодом сформувався уявлення про Дуат як підземний світ — Країну померлих розміщали на Заході (звідси вираз «піти на захід», що означало смерть).

У Текстах пірамід Дуат ототожнено з Полями Іару (Іалу) — країною, де померлі отримують нове життя, схоже на земне й те ж суспільне становище. Людина і після смерті матиме можливість користуватися всім, що оточувало її на землі, відтак жертви померлим, яких вимагав звичай, мали на меті, серед іншого, покращити їх перебування в Дуаті. Турбота про збереження тіла небіжчика — важливий елемент заупокійного культу. Мистецтво бальзамування і муміфікування, яке виникло ще в епоху Давнього царства, за багато віків було доведене до досконалості, занепало на поч. 1 тис. до н. е.

Вважали, що після смерті людина відновлюється в тілі в новій якості, бог приймає воскресле тіло після виправдання душі-ба на суді Осіріса. Поряд із тим єгиптяни виділяли кілька типів нематеріальних *субстанцій*, що складають сутність та індивідуальність людини: ка (духовний двійник фізичного тіла) — те, що помирає і воскресає у потойбічному світі в тому ж вигляді, що і за життя, *архетип* життя взагалі; душа-ба — носій життєвої сили після смерті особи, забезпечує існування *мумії* та є її охоронцем (від доби Нового царства зображували в образі пташки з головою людини), а також еб (серце), рен (ім'я), ах (світлий чи просвітлений дух), шуїт (тінь). Однак через дифузність уявлень про ці субстанції, єгиптологія не має їхніх чітких дефініцій.

Головною метою поховальних культів було забезпечення успішного переходу в потойбічний світ — подорожі, сповненої перешкод і випробувань. Вирішальне з них — суд (час виникнення уявлень достеменно невідомий, не пізніше кінця Давнього царства): зважування серця на терезах, на іншій шальці яких було пташине перо з головного убору Маат. Ті, хто не пройшов суд, «помруть вдруге» і будуть викинуті за межі впорядкованого космосу (зжерті чудовиськом Амаат). У часи Нового та Пізнього царства усталюються вірування, що праведного життя гідний лише той, хто не чинив 42 головних гріхів, а загробний суд узаasadнено на моральних принципах. Фігура судді-Осіріса стала центральною.

Помітним аспектом практичної релігії та офіційного культу була *магія*. Існує широкий спектр доказів магічної ритуалістики: від *амулетів* до письмових текстів. Значна частина корпусу похоронних текстів мала магічний характер. Ритуальних жерців вважали ворожбитами й віщунами, їхнім головним покровителем — бога мудрості, лічби і письма Тота. Жерці ретельно оберігали езотеричну частину віровчення, пов'язану з *астрологією* та *астрономією*, *геометрією*, *алхімією*, практичними науками; розробили *нумерологію*, створили сонячний календар і лічбу часу (ці знання значуще вплинули на філософію й науку *Давньої Греції*).

Назагал археологічні дослідження надають відомості переважно про офіційні культу головних божеств, поховальні ритуали, уявлення про царство мертвих, натомість повсякденна релігійна діяльність пересічних єгиптян лишається малознаною.

Священні тексти

В епоху Середнього царства починають складати корпус текстів Книги

мертвих доволі значного обсягу (бл. 180 і більше розділів). Оригінальна назва цих папірусних сувоїв — Заклинання для виходу до світла (єгип. *rw nw prt m hrw*, перекладають також як Книга воскресіння, Дороговказ до раю та ін.). Термін «Книга мертвих» увів єгиптолог К. Р. Лепсіус (1810–1884; тепер Німеччина), перший повний переклад європейською мовою вийшов 1867 (англ. «The Book of the Dead», переклад здійснив єгиптолог С. Берч, 1813–1885; Велика Британія).

Сувої Книги мертвих клали у труну або похоронну камеру небіжчика. Основою змісту книги є більш ранні Тексти пірамід і Тексти саркофагів. Містить гімни богам, *молитви* над тілом, *замовляння* від небезпек у загробному світі тощо (найдавніші датують 3 тис. до н. е., наймолодші — 11–7 ст. до н. е.). Єдиного канонічного тексту книги не існувало. Мірою ускладнення культу померлих змінювалися й урізноманітнювалися її тексти. До них вводять фрагменти не тільки про блаженне життя, але й сцени мук, яким піддають нечестивих; наведено посмертні сповіді небіжчика на суді Осіріса тощо.

Вплив на інші релігії

Єгипетська культура й релігія з давніх часів була впливовою в Нубії, Сирії. В епоху Нового царства помітно взаємовплив релігійних культів Єгипту та Близького Сходу; єгипетські медичні, астрономічні знання, а також магію високо цінували *хетти*, асирійці й вавилоняни. Висловлено альтернативні погляди на ідейний зв'язок Амарнської релігійної реформи (запровадження культу Атона) і біблійного *монотеїзму*.

Періодом найбільшого єгипетського впливу вважають 1 тис. до н. е. та римський період. Єгипет із 6 ст. до н. е. став важливим центром єврейської *діаспори*, вплив єгипетської літератури відчитують у єврейській *Біблії*. Значний культурний обмін відбувся між Єгиптом і Давньою Грецією. Культ Ісіди досяг більшої частини греко-римського світу; богу Серапісу широко поклонялися в неєгипетському середовищі; запозичували езотеричні знання й практики.

У культі Ісіди з дитиною Гором вбачають аналогії образу *Діви Марії* (іконографія *Богородиці* з Богонемовлям має очевидну спорідненість зі зображеннями Ісіди та немовляти Гора); у міфі про Осіріса — євангельського переказу. Через культурну роль Александрії єгипетська культура, зокрема й традиційні вірування, чинили вплив на релігійно-філософські пошуки пізньої

античності, як-от *гностицизм, маніхейство, герметизм, неоплатонізм*. Припускають, що раннє християнське пустельництво, *чернецтво*, яке виникло в Єгипті, озиралося на давні місцеві практики (усамітнення в храмових територіях, *целібат* тощо).

Додатково

*За однією з версій, від грецької транскрипції імені бога Птага (Пта) походить назва всієї країни: еллінізоване «Айгюптос» (грец. Αἴγυπτος) виводять із назви храму «Хі ку Пта» (букв. — обитель ка Пта).

*Аменготеп IV, останній правитель 18-ї династії (14 ст. до н. е.) повів боротьбу проти вищого жрецтва Єгипту, найперше політично впливових жерців храму Амона в столиці Фівах. Аменхотеп зламав традицію і не проголосив себе первосвященником Амона (за ін. версією — продовжив активне впровадження солярного культу, розпочате за *Аменготепом III*). Указом царя культ Амона нарівні з іншими був заборонений, імена богів стирали зі священних текстів, храми зачиняли. У країні впроваджували поклоніння богів Атону. Фараон змінив своє ім'я на Ехнатон (корисний для Атона, угодний Атону), на п'ятому році правління заснував нову столицю — м. Ахетатон. Запис титулатури бога Атона в *картушах* (як імені царя) мав символізувати, що самий Атон править Єгиптом. Релігійну реформу Аменготеп IV часом розцінюють як першу в світовій історії спробу запровадити монотеїзм, за іншими поглядами — як *генотеїзм* або *монолатрію* (цар не заперечував існування інших богів, але відмовлявся їх вшановувати). Після смерті Ехнатона відбулося повернення до колишньої релігійної системи.

*За титулами чиновників Давнього царства можна встановити, що чимало їх після смерті царя ставали жерцями в його заупокійному храмі й тим продовжували служіння культу свого повелителя.

Джерела

- Давньоєгипетська поема «Бесіда Зневіреного зі своїм ба»: художній переклад на українську / Пер. із давньоєгип. М. Луцюка // Синопис: текст, контекст, медіа. 2017. № 1 (17). URL: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/234/220>
- Луцюк М. Давньоєгипетська «Пісня арфіста»: художній переклад українською і коментування // Літературний процес: Методологія. Імена. Тенденції. 2018. № 12. С. 106–112. URL: https://www.researchgate.net/profile/Mykola-Lutsiuk/publication/333931007_Ancient_Egyptian_Harper%27s_Song_translation_into_Ukrainian_and_commenting_-_Davnoegipetska_Pisna_arfista_pereklad_ukrainskou_i_komentuvanna/links/5d0d05d0299bf1547c7299d6/Ancient-Egyptian-Harpers-Song-translation-into-Ukrainian-and-commenting-Davnoegipetska-Pisna-arfista-pereklad-ukrainskou-i-komentuvanna.pdf

Література

1. Lexikon der Agyptologie : in 7 bd. / Hrsg. von W. Helk, W. Westerdorf. Wiesbaden : O. Harrassowitz, 1972–1992.

2. Assmann J. Re und Amun: Die Krise des polytheistischen Weltbilds im Ägypten der 18.-20. Dynastie. Freiburg; Göttingen : Universitätsverlag – Vandenhoeck Ruprecht, 1983. 309 p.
3. Shafer B. E., Baines J., Lesko L. H., Silverman D. P. Religion in Ancient Egypt: Gods, Myths, and Personal Practice. Ithaca : Cornell University Press, 1991. 232 p.
4. Morenz S. Egyptian Religion. Ithaca : Cornell University Press, 1992. 379 p.
5. Quirke S. Ancient Egyptian Religion London : British Museum, 1999. 192 p.
6. Романова О. Взаємозв'язок жрецьких посад з професійною діяльністю в Єгипті. Давнього царства // Східний світ. 2000. № 1–2 (97). С. 98–105.
7. Романова О. О. Культ фараона в стародавньому Єгипті // Український історичний журнал. 2000. № 4. С. 58–65. URL:
http://resource.history.org.ua/publ/journal_2000_4_58
8. Assmann J. Tod und Jenseits im alten Ägypten. München : C. H. Beck 2001. 624 p.
9. Крижанівський О. П. Історія стародавнього Сходу. Київ : Либідь, 2002. 590 с.
10. Leitz Ch. Lexikon der Ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen : in 7 Bd. Leiden–Paris : Peeters Publishers, 2002.
11. Hart G. The Routledge Dictionary of Egyptian Gods and Goddesses. 2nd ed. London; New York : Routledge, 2005. 170 p.
12. Історія європейської цивілізації. Близький Схід / За ред. У. Еко; пер. з італ. О. В. Сминтина та ін. Харків : Фоліо, 2016. 1310 с.